

Розділ VI.

БУДНІ КОМПАРТИЙНОГО ФУНКЦІОНЕРА ПОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ

Найменш дослідженим і найскупіше відображеним у документах є життєвий уклад такої специфічної суспільної верстви, як служителі партії влади. І це при тому, що саме їхній повсякденний побут відрізнявся особливою колоритністю, сказати вірніше, шокуючим розривом з традиційними формами життєдіяльності.

Спосіб життя корпорації номенклатурних діячів виразно відрізнявся від повсякденності основної маси населення країни по двох параметрах:

1) В ейфорії переможців "комунари" від початку свідомо протиставили себе суспільству і більшості населення, відцуралися від цінностей старої еліти ("експлуататорів", дворянства, офіцерства, священництва, "інтелігентів"), перейнялися почуттям зверхності щодо "дрібнобуржуазних мас" (а такі становили левову частину тодішнього населення), оголосили себе могильщиками "старого" світу і будівниками свого, нового побуту. Відгородилися партійністю, анкетами, режимом суворої втаємниченості. При постійному повторюванні гасла близькості до народу, служіння народу, — насправді влаштували собі окреме від народу існування, включаючи повноваження, харчування, дозволя.

2) Особливої специфічності і пікантності побуту нових володарів країни надавала та обставина, що формування нового типу життєдіяльності відбувалося в умовах перманентного домінування воєнщини. Розглядуваний час характеризувався збереженням казарменого побуту, прогресуючим руйнуванням соціуму, пануванням людей в уніформі над цивільним населенням. Ця специфіка періоду накладала відбиток на побут усіх верств, але особливо — партійно-радянської номенклатури, бо саме вони були завойовниками.

Ідеалізований патерн життєвого шляху комісара-партійця був канонізований достатньо рано і протримався дуже довго. Неодмінними елементами цього образу були простота побуту, ідейність, серйозність, скупість в емоціях, відданість справі. Наскільки далеким цей образ був від дійсності, побачимо в ході розгортання цього розділу. А поки що уточнимо кількісні параметри і коло носіїв "кометики"*.

У складі партії в межах УСРР перебували десятки й сотні тисяч осіб: у 1920 р. — 25 тис., 1924 р. — 57 тис., 1926 р. — 152 тис., 1929 р. — 244 тис.¹ Та не всі вони є об'єктом даного дослідження. Більшість членів партії залишалися статистами в грандіозному політичному дійстві, і самий

спосіб їхнього життя мало чим відрізнявся від способу життя мільйонів селян, робітників, ремісників. Межа, яка відділяла повноправних носіїв влади від статистів, була організаційно оформленою. Це спеціальний номенклатурний облік — картотека, список — який тягнув за собою публічну титулованість: "номенклатура", "працівник", "відповідальний працівник", "відповідальний товариш". На кожного з включених до номенклатури була заведена особова справа, їх пересування по щаблях влади не залишалося непоміченим і не оціненим. Все їхнє життя реалізувалося через списки спецобліку: кар'єра, оплата, харчування, навчання, присвоєння розрядів, відзнаки і нагороди, проступки і покарання.

1. Соціальний тип номенклатури

Термінологія і критерії обліку виконавців волі партійного керівництва по категоріях усталилися не зразу, але сама ідея виділення партфункціонерів із загальної маси партійців і поділу функціонерів на категорії побутувала від самого початку опанування владою. Це видно, зокрема, з циркулярного листа ЦК КП(б)У від 31 січня 1920 р., в якому партійним комітетам пропонувалося регулярно надсилати у центр відомості про використання партійних "працівників" (особливо про надісланих у порядку підсилення організацій "свіжими силами"). Останніх пропонувалося ділити на три категорії: "ответственные, средние и рядовые". Чітких критеріїв поділу не надавалося, це треба було робити на місцях самостійно. Наводилися лише приклади можливого поділу: "відповідальні" працівники — це члени повітових і губернських партійних комітетів, члени повітових і губернських виконкомів, члени колегій, члени правлінь профспілок; "середні" працівники — це секретарі відділів, завідувачі підвідділами, завідувачі повітовими відділами і т. ін.; до "рядових" зачислялися технічні працівники. Причому, відряджений "на підкріплення" партієць прибував із посвідченням; партійний комітет, отримавши працівника, повинен був заповнити "корінець" документу, вказавши, на яку посаду він поставлений, і відіслати в ЦК².

У грудні 1920 р. обліково-розподільчий відділ ЦК КП(б)У у листі до губкомів дав вказівку вести облік відповідальних працівників, які "проходять через ЦК", за такими категоріями: I — всеукраїнського масштабу; II — губернського масштабу; III — повітового масштабу; IV — міського масштабу; V — рядові; VI — рядові-виробничники. Працівники I, II і III категорій додатково розділялися на групи: партійна; радянська; профспілкова; продовольча і кооперативна; військова; газетна. На кожного працівника належало завести особову кольорову картку³.

У циркулярі ЦК РКП від 19 січня 1924 р. "О порядке переезда членов партии" розрізняються "рядовые работники" і "работники, ведущие ту или другую ответственную работу (в губернии, в уезде)"; згадуються також: "работники уездного и районного масштаба", "руководящие работники волмасштаба (предволисполкома и секретарь волкома)", "работники губернского и уездного масштаба"⁴.

Виходячи з настанов центрального керівництва і керуючись власним розумінням справи, периферійні діячі з більшим чи меншим успіхом впроваджували систему обліку, оцінювання і використання партійного активу. Наприклад, Запорізький окружком у грудні 1925 р. затвердив детальне положення про порядок висування, призначення, узгодження, затвердження, обліку і переміщення номенклатурних працівників під назвою "Номенклатурна система розподілу посад"⁵. Всього передбачалося п'ять номенклатурних списків — 3 списки номенклатури ЦК КП(б)У і 2 списки номенклатури окружкому. Співробітників рівня номенклатури № 1 ЦК можна було переміщати тільки згідно з постановою ЦК; це секретар окружкому, завідуючі організаційно-інструкторським і агітаційно-пропагандистським відділами окружкому, голова окрвиконкому, окружний прокурор, голова окружного суду, директор об'єднання заводів "Комунар", голова окрпрофбюро, завідуючий окрфінвідділом, керуючі окружними відділеннями держбанку і Українбанку — всього 11 посад. У списку "Номенклатура ЦК № 2" містилися посади, на переміщення з яких потрібна була згода організаційно-розподільчого відділу ЦК: завідуючі трьома відділами окружкому, секретар окружного комітету ЛКСМУ, ректор індустріального технікуму, редактор окружної газети "Красное Запорожье", начальник окружної міліції, завідуючий окрземуправлінням, начальник окружного відділення ГПУ, голови правлінь трьох видів кооперації, завідуючий окрстрахом, керуючий Промбанком, заступник голови окрвиконкому по лінії Окрплану, завідуючий окркомвнуторгом, завідуючий окрстатбюро — всього 17 посад. У списку "Номенклатура ЦК № 3" значилися посади, про переміщення яких слід було ставити до відома організаційно-розподільчий відділ ЦК: завідуючі відділами, заступники — всього 19 посад. "Номенклатура № 1" окружкому — це посади, для заміщення яких необхідна постанова бюро окружкому: секретарі райкомів, голови райвиконкомів, завідуючі відділами, заступники, директори найбільших заводів, інспектори робсельінспекції та інші — усього 129 посад, з них 90 локалізувалися в окружному центрі, а 29 — на периферії. Окружна "номенклатура № 2" — це перелік посад, заміщення необхідно було узгоджувати з організаційно-інструкторським відділом окружкому: завідуючі райземуправліннями, слідчі, уповноважені ГПУ, судді, директори підпри-

емств, секретарі райкомів комсомолу, завідувачі відділами місцевого адміністративного управління, банківські і кооперативні працівники, голови громадських організацій тощо — всього 154 посади, з них 54 локалізувалося в окружному центрі, решта — на периферії. "Масштаб" працівника і відповідний розряд оплати і матеріального забезпечення протягом осені 1923 — весни 1924 рр. визначали спеціальні комісії у складі секретаря окркому, зав. оргінстром, зав. агітпропом, зав. учстатом (обліково-статистичним відділом), голови окрвиконкому⁶.

Архітектори влади вводили градацію кадрів, керуючись утилітарними потребами максимально ефективної експлуатації людських ресурсів і одночасного утримання під контролем специфічного контингенту, що відчув смак влади. Проте у повсякденності кадрові поняття починали жити своїм життям, їх часто використовували у довільному значенні, доповнюючи нестандартними з точки зору управлінсько-розподільчого мистецтва нюансами. Так, Запорізька повітова партійна контрольна комісія у звіті за перший квартал 1923 р., аналізуючи слідчі справи, заведені на комуністів, ділила порушників на такі категорії: "ответственные", "менее ответственные", "рядовые"⁷. Доволі часто в ті роки зустрічалася форма "особо ответственные товарищи". "Ответственность", "масштаб" стали еталоном і еквівалентом оцінки ваги і авторитету того чи іншого діяча і почали комбінуватися з іншими словами, утворюючи цілий ряд оціночних термінів. Наприклад, циркулярний лист організаційно-розподільчого відділу ЦК КП(б)У від 9 січня 1923 р., даючи інструкції щодо обліку членів партії з дореволюційним стажем, рекомендував розглядати їх як працівників губернського масштабу⁸.

Повномасштабний і суцільний облік включених до номенклатури діячів було розгорнуто протягом 1923 р. Швидко було взято на облік губернську/окружну верхівку і розпочато охоплення бюрократичним контролем районного активу. Так, у липні 1923 р. організаційно-інструкторський відділ Катеринославського губкому ставить завдання перед окружками і райкомами "провести учет работников раймасштаба, руководствуясь присланной ЦК РКП сеткой..."⁹.

Складання списків і картотек супроводжувалося заведенням і поповненням особових справ. Схоже, було взято курс на створення системи автоматизованого регулювання потоками людських сил в межах компартійної політичної системи. Простежується пошук все більш ефективного алгоритму, прагнення вдосконалювати створений механізм маніпулювання кадрами. Циркуляр ЦК РКП(б) від 26 лютого 1924 р. за підписом Молотова і Кагановича "О личных делах и характеристиках" оголосив спрощення системи ведення особових справ партійців. Вводився "деловой отзыв о работе по последней должности". Вимагалось наголос

робити на досягнутих конкретних результатах роботи, а не на особистих якостях працівника. Особові справи віднині повинні були складатися тільки з анкети, автобіографії, відгуку про роботу і постанов парткому і контрольної комісії щодо працівника¹⁰.

Крім раціоналізації системи компартійної влади, номенклатурна система маніпулювання кадрами в реальному житті породжувала ефект своєрідного впорядкування міжлюдських стосунків. Належність до певної групи чи розряду задавала орієнтир самооцінки і виступала одним з ефективних регуляторів поведінки, зокрема визначаючи коло тісного спілкування і, навпаки, відгороджування від аутсайдерів. Поступово в партійно-номенклатурному середовищі формується відчуття корпоративності, складовими якого були, зокрема, відчуття винятковості, належності до вищої касты, претензія на гарантований суспільний успіх, зневага чи зверхність щодо цілих соціальних верств ("непманів", "буржуїв", "експлуататорів", "куркулів", "колишніх", "інтелігентів" (!), "дрібнобуржуазних мас", "меншовиків", "петлюрівців", "вихідців з інших партій", "дезертирів"). Виходячи на широкий загальний безпартійної в своїй більшості маси громадянства, партійна пропаганда невтомно навіювала положення про єдність партії і народу. На практиці ж партфункціонери відгороджувалися цілою системою не тільки закритих ідалень, системою привілеїв, грифом секретності там де треба й де не треба, а й своєрідним політичним снобізмом винятковості, обраності, героєподібності. Складалося окреме коло спілкування, влаштовувалися окремі гуртожитки зі своїми комендантами, робилися спроби влаштувати клуби "комуністичного" дозвілля, вигадувалася окремий етикет ("кометика"), заявлялася претензія на винятковий світогляд ("марксистський"). Так, Донецький губком партії на своєму засіданні 9 лютого 1920 р. постановив щосуботи скликати загальні збори "відповідальних активних працівників"¹¹.

Те, що партфункціонерам був гарантований на порядок вищий рівень добробуту, і те, що партійцям дозволялося те, що було заборонено іншим громадянам (наприклад, носити зброю), не залишилося непоміченим "в народі". Як результат — прагнення використати членство в РКП як трамплін до успіху в житті. Таких шукачів посад і привілеїв контрольні органи називали "примазавшимися". Але в щоденній практиці грань між кар'єризмом і ентузіазмом була розмитою. Нерідко обивательський прагматизм настільки давався взнаки, що ставав предметом спеціального обговорення. Про це йшлося на 6-й партконференції Запорізького повіту 10–11 березня 1923 р.: "Тов. Бороздов указывает на необходимость изжить у крестьян мнение о том, что ячейки — это власть. Из-за подобного мнения в партию стремятся проникнуть элементы, которым нравится властвовать..."¹²

У документі під колоритною назвою "Обзор о хозэкономполитвоен-состоянии 1-й Запорожской червоного казачества дивизии за март месяц 1924 года" відзначається таке явище, як "нездорова тяга в партію": як тільки поширилась інформація про широку демобілізацію, і стало ясно, що партійці в армії довго затримуватись не будуть, — відразу різко збільшилася кількість червоноармійців, бажаючих вступити в партію. Як зазначає автор доповіді, пояснення такої "тяги в партію" дуже просте: демобілізувавшись, партієць легше зуміє у себе на батьківщині влаштуватися і підшукати собі теплу місцину¹³. Зовсім іншою була політична кон'юнктура в армійських частинах раніше, навесні 1921 р., коли все ще дихало війною, і комуністів тримали "под ружьем". Бюлетень партійних новин за травень 1921 р. повідомляв про ситуацію на Одещині: "В последнее время замечается массовый выход красноармейцев из партии, большей частью вызываемый желанием вернуться домой в связи с демобилизацией"¹⁴.

Відданість партійній справі і кар'єрне зростання у цьому середовищі розумілися як невіддільні речі. Тому питання про посаду ставилися прямо — як, наприклад, у заяві, поданій в Донецький губком одним із заслужених, на його власну думку, партійців: "Я прошу Губпарком дать мне ответственную работу по моей специальности как практику по собезу или земельному делу... Я старый работник с 1902 года. Много перенес за дело Революции. Я требую дать мне работу в Луганске как заслуженному революционеру перед революцией"¹⁵.

Коли раптом перед кимось із "відповідальних" поставало питання про необхідність вчинити як справжній боєць партії і піти за рознарядкою партійного комітету, — відбувався конфлікт. Секретар Запорізького окружного у своїй політдовіді Катеринославському губкому за вересень–жовтень 1923 р. стан партійної дисципліни характеризував як задовільний, але відзначав таку проблему: "...Отдельные случаи бывают частенько: нежелание пойти на нижеоплачиваемую должность и особенно на село и недопустимое суждение о разнице заработной платы..."¹⁶.

Окреслимо коло осіб, що складали вищу ланку номенклатури УСРР, та спробуємо сформувати своєрідний узагальнений портрет представників управлінської ланки радянської України доби непу.

В офіційних виданнях 1920-х рр. статистичні дані про склад номенклатури ЦК КП(б)У не публікувалися, оскільки вони складали державну таємницю. Щоб реконструювати чисельний склад номенклатури, а також дати якісну характеристику її представникам, потрібно ретельно проаналізувати архівні джерела. Але навіть за цієї умови сприймати ці дані, як повністю правдиві не слід, оскільки представники керівної верхівки КП(б)У нерідко самі піддавали сумніву вірність цієї

статистики. Особливо це стосувалося даних про соціальний склад номенклатури. Зокрема, В. Затонський у своєму виступі на X з'їзді КП(б)У (листопад 1927 р.), характеризуючи соціальний склад працівників апарату наркомату освіти, зазначав, що "у нас ще досі немає систематичного, правильного обліку"¹⁷.

Перший перепис відповідальних працівників партійно-радянського апарату УСРР було проведено у жовтні 1921 р. під час загальнопартійної генеральної чистки. Процедурі перепису передувала постанова обліково-розподільчого відділу ЦК від 17 березня 1921 р. "Про перепис відповідальних працівників", згідно з якою усі центральні установи мали направити до відділу анкетні дані на відповідальних працівників всеукраїнського масштабу¹⁸.

Оскільки повні результати перепису не були опубліковані, ми, посилаючись на відомості архівних джерел, провели власні підрахунки кількості керівних посад всеукраїнського масштабу у 1921 р., які й становили номенклатуру ЦК КП(б)У. Наші підрахунки дають підстави стверджувати, що тоді до вищої ланки номенклатури було віднесено 762 посади, призначення на які вимагало обов'язкового погодження з політбюро або оргбюро ЦК КП(б)У. 12 таких посад було передбачено в апараті ЦК КП(б)У, 265 — у "центральных радянських установах" (ВУЦВК, РНК, Південбюро ВЦРПС та галузевих спілках, УРНГ і т. ін.) і 485 — у складі губернського апарату УСРР¹⁹.

Важливі статистичні дані щодо кількості номенклатурних посад та осіб, що обіймали їх на початку 1920-х рр., містить "Довідник ЦК КП(б)У для членів і кандидатів у члени ЦК, ЦКК КП(б)У і народних комісарів України", виданий обліково-розподільчим відділом ЦК для службового користування. Проведені підрахунки дозволяють висловити припущення, що станом на 1 листопада 1923 р. номенклатура ЦК КП(б)У нараховувала 855 керівних посад²⁰.

Щоб охарактеризувати якісний склад номенклатури, потрібно мати відомості про соціальний, партійний, національний склад та освітній рівень "відповідальних працівників". Наприклад, дані перепису 1921 р. дозволяють визначити характерні особливості процесу комплектації керівного ядра наркоматів, їх губернських і повітових підрозділів, особовий склад яких нараховував 349 осіб. За класифікацією обліково-розподільчого відділу ЦК КП(б)У, 49 з них входили до категорії працівників всеукраїнського масштабу, 159 — губернського, 101 — повітового, решта не класифікувалася, а отже, підлягала лише обліку. Найбільший відсоток з-поміж раднаркомівців складали представники інтелігенції — 37,4% або 148 осіб, приблизно таким же був відсоток робітників і службовців — відповідно 30,2%, або 97 осіб, і 29,9%, або

96 осіб, вихідці із селян були представлені вісьмома особами (2,5%). За національністю переважали росіяни та євреї, чисельність яких складала відповідно 141 (44%) і 101 особу (31,7%), українців в номенклатурі наркоматів нараховувалося лише 42 особи, або 13,2% від усього складу. Характерно, що 41,1% (143 особи) "відповідальних працівників" наркоматів УСРР становили вихідці з інших партій. Щодо освітнього рівня управлінців наркоматів, то він залишався невисоким, що було вже традицією для більшовицької верхівки тих років: лише 51 (15,8%) мали вищу освіту і 94 (29,2%) — середню²¹.

Зробивши ставку в комплектуванні вищої ланки номенклатури на вихідців з робітничого класу і селянства, правляча партія опинилася в ситуації, коли практично весь її склад не відповідав вимогам, що висувалися самим життям. Змушений був визнати цей факт і ЦК КП(б)У, який, характеризуючи кадри республіканської партійної організації, констатував: "в партії є групи членів, які іноді при робітничому або селянському походженні виховувалися винятково в умовах воєнного комунізму на роботах, що не давали можливості одержати яку-небудь спеціальність, а в сучасних умовах, коли спеціалізація і кваліфікація є основною вимогою, що висувається до члена партії, вони мало або цілком непридатні до використання"²².

Не набагато вищими від загальнопартійних були показники кваліфікаційного та освітнього рівня керівництва КП(б)У. Лише дев'ятеро з 21 члена ЦК КП(б)У у 1922 р. мали вищу або незакінчену вищу освіту (між іншим, усі вони у графі "соціальний стан" були записані як вихідці з інтелігенції, у той час як їхні колеги із середньою або початковою освітою усі як один значилися робітниками). Таку ж ситуацію спостерігаємо й у середовищі губернської верхівки, де вищу освіту мали лише семеро, а середню — 14 керівників із тих 82-х, що потрапили на олівець обліковців ЦК КП(б)У²³.

Дані про партійний стаж верхівки КП(б)У показують, що від початку формування номенклатури панівне становище "професійних революціонерів" все більше піддається сумніву з боку тих, хто приєднався до партії переможців у 1917-му і наступних роках, щоб отримати керівні посади. Зокрема, у складі губернської компартійної верхівки у 1922 р. "новачків" було більше, ніж тих, хто мав дореволюційний партійний стаж, зокрема, 37 із 68 партійних функціонерів, згідно з анкетами, стали членами більшовицької партії після 1917 р.; 29 представників губернського партійного керівництва були вихідцями з так званих дрібнобуржуазних партій²⁴. Свідченням того, настільки стрімко в КП(б)У зменшувався відсоток "старих більшовиків", є дані про те, що станом на листопад 1927 р. їх у складі КП(б)У налічувалося лише 863 чол., що становило 0,8% усіх її членів²⁵.

Незначне представництво "професійних революціонерів" у керівній верстві УСРР пояснюється не лише *маловпливовістю*, а відтак і малочисельністю більшовиків в Україні до 1917 р., але й нездатністю значної частини людей, професія яких складалася з революційної діяльності, пристосуватися до нових реалій. Цей своєрідний феномен, мабуть, якнайточніше пояснив Г. Зінов'єв у виступі на V конференції КП(б)У в листопаді 1920 р.: "Ми були партією крайньої революційної опозиції. Нашою справою було не будувати, нашою справою було руйнувати і тому усі ми могли проявити усі свої здібності і досить широко, тому що протягом десятка... років ми займалися тим, що пропагували, агітували, скликали мітинги, випускали листівки. Це була наша основна професія. І це наклало відомий відбиток на розвиток кожного з нас"²⁶. Саме тому більшість з професійних революціонерів не змогли пристосуватися до рутинної апаратної роботи. Вони, як зазначив Зінов'єв, "часто говорять, що... хочуть посидіти з півроку у в'язниці, відпочити, почитати і т. д. і мріють про блаженний час, коли можна було перебувати на засланні і відпочивати... Не один товариш про це думав, і всерйоз"²⁷.

Вагомою причиною незначного представництва "професійних революціонерів" у владних структурах було й те, що за даними того ж Зінов'єва, оприлюдненими 1922 р., близько 50% більшовиків з дожовтневим стажем загинуло в роки громадянської війни²⁸.

Ще багатший матеріал для роздумів та узагальнень щодо якісного складу вищої номенклатури УСРР дають статистичні дані, вміщені в "Довіднику" за 1923 р. В них містяться відомості про персональний склад партійної та раднаркомівської верхівки, а також відомості про членів ВУЦВК та ЦВК СРСР від України, керівний склад Південного бюро ВЦРПС, ГПУ УСРР, Збройних сил України та Криму тощо.

855 посад, що складали номенклатуру ЦК КП(б)У у 1923 р., розподілялися між різними ланками партійно-радянського апарату наступним чином: 49 були зарезервовані за членами та кандидатами у члени ЦК і членами ЦКК КП(б)У, 81 — належала губернській верхівці, 163 — номенклатурі округів (до неї входили секретарі окружкомів КП(б)У, голови окрвиконкомів і голови окрпрофспілок), 47 — номенклатурі КСМУ, 250 — за членами і кандидатами у члени ВУЦВК, 68 — представниками республіки в ЦВК СРСР, 43 — верхівкою Раднаркому УСРР, 48 — керівництвом ГПУ УСРР, 43 — Південбюро ВЦРПС і 63 — командним складом Збройних сил України та Криму²⁹.

Зауважимо, що номенклатурних посад було значно більше, ніж людей, що їх посідали, оскільки деякі з вищих партійно-державних функціонерів одночасно обіймали по кілька посад. Наприклад, командував Збройними силами України та Криму М. Фрунзе, який за посадою входив до складу

Раднаркому УСРР, одночасно був членом ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У, політбюро ЦК КП(б)У, ЦВК СРСР і ВУЦВК. Нарком юстиції УСРР М. Скрипник обіймав посади члена уряду, ЦК КП(б)У, ЦВК СРСР і ВУЦВК та був кандидатом у члени політбюро ЦК КП(б)У. По кілька посад обіймали й керівники українських губерній. Так, секретар Полтавського губкому партії Б. Магідов був кандидатом у члени ЦК КП(б)У, членом ЦВК СРСР і ВУЦВК, а голова Полтавського губвиконкому О. Сербиченко входив до складу ЦВК СРСР, ВУЦВК і бюро Полтавського губкому партії.

Ця тенденція була властива, щоправда, лише початку 1920-х рр. Після зосередження усіх важелів кадрової роботи в руках Й. Сталіна та підконтрольного йому партапарату значно збільшується кількість номенклатурників, зобов'язаних своїм призначенням особисто генеральному секретареві. Свідченням все більшої централізації у справі добору та розстановки кадрів є, наприклад, статистика призначень, які здійснювалися вищими інстанціями ЦК КП(б)У. Так, за переліком, затвердженим у лютому 1926 р., у полі зору політбюро, оргбюро та секретаріату ЦК перебувало близько двох тисяч номенклатурних посад³⁰.

Стійка тенденція до зростання управлінського апарату у другій половині 1920-х років підтверджується даними спеціального обстеження керівних кадрів КП(б)У станом на 1 січня 1927 р., що охопило 3257 "відповідальних працівників". Унаслідок курсу правлячої партії на пролетаризацію апарату, проголошеного XIV з'їздом ВКП(б) у грудні 1925 р., значно зріс відсоток робітників у складі партійного, господарського та профспілкового апаратів, який відповідно становив 53,3, 69 і 75,5%³¹. Правдивість цих показників викликає великий сумнів, адже відомо, що значна частина так званих "робітників" до цього соціального стану не мала ані найменшого відношення. Досить високими темпами у цей період проходила українізація апарату, свідченням чого було зростання кількості представників корінної нації у складі керівних кадрів з 15 до 39 відсотків за період від 1 січня 1923 р. до 1 січня 1927 р. Найпомітніше — відповідно, до 54,8, 51,4 і 46% — зросла кількість українців у складі ВУЦВК, серед голів окружних виконкомів і секретарів окружкомів КП(б)У. Щодо партапарату в цілому, то як і раніше представники корінної національності складали менше половини його чисельності, а точніше — 37,9%³².

Кампанії з проведення механічної українізації та пролетаризації вищого номенклатурного прошарку в УСРР не сприяли підвищенню рівня компетентності керівництва, адже відсоток функціонерів, які мали початкову або домашню освіту, невпинно зростав і становив на час проведення кадрового обстеження у 1927 р. практично дві третини

керівного складу КП(б)У. Незмінним курс на залучення до партійно-радянського керівництва вихідців з найменш освічених верств населення залишався і в наступні роки. Про яку компетентність владної верхівки можна вести мову, якщо з 271 делегата II Всеукраїнської конференції КП(б)У (квітень 1929 р.) лише шестеро мали вищу і незакінчену вищу, а 14 — середню освіту³³. Решта, у тому числі й тогочасні лідери УСРР С. Косіор, Г. Петровський і П. Постишев, закінчили лише початкову школу.

Особливо значним прошарок такого роду "фахівців" був у складі господарської верхівки республіки. Незважаючи на серйозні завдання, що постали перед промисловістю УСРР у період її корінної реконструкції, виробництвом продовжували керувати переважно малоосвічені комуністи. Так, наприклад, у 1928 р. з 66 членів правлінь промислових трестів України вищу освіту мав лише кожен п'ятий, тобто 14 керівників, а з 269 директорів підприємств лише 14 осіб мали вищу технічну освіту³⁴.

Узагальнений образ вищого номенклатурного працівника УСРР в період непу постає в такому вигляді: він, як правило, походив з інтелігентів або службовців-маргіналів, рідше — робітників, за національністю був росіянином або євреєм, зрідка — українцем, здебільшого не належав до касти професійних революціонерів, мав початкову або середню (досить рідко — вищу) освіту і був готовий заради службової кар'єри і власного благополуччя підтримати того партійного лідера, який гарантує йому, як представникові номенклатури ЦК КП(б)У, стабільно високий статус державного посадовця та рівень життя. Таким лідером, як відомо, став генеральний секретар ЦК РКП(б) Й. Сталін.

Щодо кількості і складу номенклатурних "працівників" на периферії, то поки що доводиться задовольнятися розрізненими неповними даними. Так, на нараді представників губкомів у ЦК РКП(б) у травні 1921 р. говорилося про те, що "відповідальні працівники" розподілені відповідно до приблизно такої норми: на губернське місто — до 100 чол., на повітове місто — до 60 чол.³⁵

На січень 1923 р. на обліку у Донецького губкому перебувало 56 "працівників губернського масштабу" і 487 "працівників повітового масштабу"; тих кого називали "старою гвардією", у Донбасі було взято на облік 196 осіб³⁶. А був ще, як згадувалося вище, "районний масштаб", та й на селі вже вкорінювалися "працівники". Якщо врахувати, що в цей час на Україні існувало 10 "радянських" губерній, то можна припустити, що всього у УСРР діяло, обживалося і годувалося до 10 тис. периферійних номенклатурних "працівників".